

# Sors vagy életút?

*Szondi Lipót genetikai elmélete*

Konferenciánk címe az „Útkeresők” – ezért úgy gondoltam, hogy Szondi Lipót életútjának elemzése kapcsolódik a mai témánkhoz. Nem életrajzát ismertetem, ez elolvasható az interneten, de magyarul is megtalálható a honlapomon ([www.lukacsdenes.hu](http://www.lukacsdenes.hu)), inkább elméletéről, a sorselemzés teóriájáról kívánok beszélni. Szondi terminológiájában a „sors” az életutat jelenti, és előadásom lényege: hogyan alkalmazta Szondi elméletét, a sorselemzést, saját életútjának alakítására. A rendelkezésre álló időt három részre osztom, a fejezetek címe pedig: a genetikus Szondi, az útkereső Szondi, és Szondi, aki kezébe vette sorsának irányítását.

## **1. Szondi, a kíváncsi genetikus.**

Szondi eredetileg genetikus volt, és mindvégig genetikus maradt: örökletes betegségekkel foglalkozott, és családfa-kutatásokat végzett. Munkásságának ismertetését azzal kezdem, amely megalapozta hírnevét. Ez egy megfigyeléssel kezdődött: Szondi felfigyelt az általa megismert házaspár két tagjára, tulajdonságaikra, és felvetődött benne a kérdés: mi motiválhatta a házaspár két tagját, amikor kölcsönösen egymás választották. Arra gondolt, hogy a kölcsönös választás talán nem pusztán véletlen, hanem ösztönös történés, és feltételezte, hogy ezt az ösztönös választást a pár két tagjának genetikai állománya befolyásolja, és mindkét félben ennek hatására tudattalanul létrejön a kölcsönös rokonszenv. Elméletét később kiterjesztette, míg végül megfogalmazódott benne a gondolat, hogy az ember élete valójában az ösztönös választások sorozata. Ezek a választások szabják meg életutunkat, Szondi terminológiájában a sorsunkat. Később rendszeres vizsgálatok során azt tapasztalta, hogy egy ember választásai nem egyedspecifikusak, hanem felmenői választásainak megismérlése. Ezt a történetet elnevezte ösztönsorsnak.

Szondi elméletében a sors tehát egy olyan életút, amelyet az átörökített genetikai állomány ösztönös választások formájában határoz meg. Elméletében a sors nem egységes entitás, hanem különböző sorsok, mai kifejezéssel különböző életutak léteznek. Az első életút az ún. „kényszersors”. A „kényszer” itt annak az életútnak kezdetét minősíti, illetve azokat a körülményeket jelenti, amelyek között a világra jövünk, így nem mi választjuk ki életutunkat. Ezt az életutat azonban nem kötelező végigjárni: ha találunk egy megfelelőbbet, akkor már választhatunk, és ezen a választott új úton haladhatunk tovább. Ez nem könnyű feladat, hiszen környezetünk az úgynevezett „családi tudattalanból” származó mintákat adja át nekünk anélkül, hogy ezzel tisztában lenne, mi pedig szintén tudattalanul, latens tanulás formájában átvesszük ezeket a patterneket. (morzsa) Viszont kényszersorsnak nevezhető az az út, amikor az elsőszülött fiúk generációkon át követik az apák foglalkozását, vasutasként, ügyvédként, vagy a családi vállalkozásban apjuk helyébe lépnek. Szondi elmélete nem determinisztikus: a gének nem megszabják, csupán

befolyásolják életünk útját, és ha tudattalanunkat megismerve rájövünk arra, hogy számunkra létezhet egy másik, számunkra megfelelőbb út, akkor kilépve a kényszerből, ezt az utat választhatjuk. A változtatás lehetősége az élet folyamán fennmarad mindaddig, amíg a számunkra leginkább megfelelő életutat meg nem találjuk. „Vedd kezébe a sorsodat” mondta, és ez vált egész elméleti rendszerének mottójává és egyben céljává.

Szondi elmélete szerint az öröklött genetikai állomány ösztönös készletének minden emberben jelen van, de a beteg emberben az átlagosnál sokkal intenzívebben, mint az egészséges személyben. Hipotézise szerint a beteg és az egészséges ember „ösztönélete” (azaz sorsa, életútja) között csak mennyiségi különbség van. A beteg depressziós, az egészséges csupán depresszív (pesszimista, motivációs hiánya van, kerüli a társaságot,) vagy más példával illusztrálva: egy beteg lehet agresszív, indulatos, akár szadista gyilkos, ugyanakkor az egészséges ember aktív, ha a kényszer úgy hozza, akár agresszív is, de képes agresszióját keretek között tartani, így nem válik gyilkossá, hanem egészséges marad.

E hipotézis experimentális igazolására Szondi létrehozott egy tesztet, amelynek feladata, hogy a családi tudattalanból eredő ösztönös választásokat alkalmazva feltérképezze az ember életútját, megismerje, hogy az illető számára az örökletes életút (a „kényszersors”) megfelelő sors-e, avagy egy másik, önmaga által választott életút megfelelőbb lehet. A teszt ugyanarra az ösztönös rokon- illetve ellenszenvi választásra épül, mint amit korábban Szondi a házaspárok egymás választásánál megfigyelt. Mindezt összefoglalva: amikor két ember találkozik, létrejön közöttük egy olyan tudattalan kommunikáció, amelynek eredménye lehet a kölcsönös rokonszenv, vagy akár ellenszenv, esetleg egymással ellentétes két attitűd. Szondi szerint a rokonszenv mögött a két ember egymáshoz hasonló attitűdje húzódik meg, pl. lehet mindkettő aktív, hajtanak munkahelyükön, vagy lehet mindkettő szenvedélyes foci-rajongó, esetleg egyikük sem szereti a sört. Ma már nem használjuk az „ösztönös” választás fogalmát, sőt maga az ösztön fogalma is erősen a háttérbe szorult, az újabb ideglettani kutatások az ún. tükroneuronok működése kapcsán feltárták az egymásra hangolódás folyamatának mechanizmusát, egyben hitelesíthetik Szondi állítását a rokon/ellenszenvi választások irányítási rendszerének működéséről.

Mint már említettem, Szondi elméletének igazolása céljából létrehozott egy tesztet, amely négy alapvető „ösztönkört” nevezett meg, amelyek sorsunkra hatást gyakorolva, életutunkat tudattalanul befolyásolják. A négy ösztönkör: a szexualitás ösztönköre (szaporodás), a meglepetés ösztönköre (védekezés), az ego, az én ösztönköre (önszabályozás, önkontroll), végül az emberi kapcsolatok, a kontaktus ösztönköre. Hogy miért éppen ez a négy ösztönkör került be a tesztbe és miért négy, nem pedig öt vagy három, erre Szondinál csak szubjektív magyarázatokat találunk: állítása szerint próbálkozott ugyan más „ösztönkör” keresésével, ez azonban nem járt sikerrel.[1] A ösztönköröket Szondi „vektornak” nevezte el, valamennyi vektornak két tényezője (ún. „faktora”) van, amelyek egymást kiegészítve, ellensúlyozva vagy egymás ellen hatva

igyekeznek a vektort egyensúlyban tartani. Ezt egy gyógyszerári mérlegként jelenítem meg, ahol az egyik serpenyőben elhelyezett anyagot a másik serpenyőben lévő nyomatókkal egyensúlyozzuk ki. A tesztben a kiváltó inger olyan súlyos beteg emberek arc képei képviselik, akiknek génjeiben patológiás módon felhalmozódtak ugyanazok az ösztönkésztetések, amelyek az egészséges emberben is jelen vannak. Látványuk a Szondi által „génrokonságnak” elnevezett tudattalan késztetés következtében rokon- illetve ellenszenvi érzelmet váltanak ki.

Szondi elméletének alapja a dualitás: ez feltételezésem szerint Freud hatásának tulajdonítható, amely Szondi munkásságának kezdetekor, valamint a harmincas évek végéig uralta a pszichoanalízist, és amely manapság már csupán tudománytörténeti tényként kezelhető. Az elméletet kikezdte az idő, talán ezért is, hasonlóan a többi projektív tesztljáráshoz, sokan kritizálták. Azonban egyetlen kritika sem volt oly mértéktelen, szubjektív indulattal terhelt, mint a Szondi teszt. Számos bírálat érte például a Rorschach-tesztet is, sokan hiteltelennek tartották/tartják még napjainkban is, ezek a kritikák azonban nem az érzelmekre építenek, hanem elsősorban a statisztikai vizsgálatok hiányát említik meg bírálatként.[2]

A bírálatok egy másik tárgya Szondi egyedi szóhasználata, amely nem a szokásos terminus technicusokat, nem a mindennapos tevékenységben használatos diagnosztikus kategóriákat alkalmazza, hanem azokat szimbolikus és metaforikus jelképekkel helyettesíti. Az kritikák indulatos megfogalmazásához az is hozzájárult, hogy Szondi gyakran, mondhatjuk túl sokszor használta a homoszexualitás/leszbikusság fogalmát, amely a tesztet nem ismerő, de a pszichológia iránt érdeklődő embereket jogosan ingerli. A szexualitás pszichológiai elméletében az elmúlt 80 évben rengeteg változás történt. Szondi idejében az azonos nem iránti preferencia még betegségnek számított, de az APA már 1975-ben kivette azt a betegségek felsorolásából, így az azonos nem iránti preferencia kikerült a magyar BNO-ból is. De térjünk át a következő. fejezetre, amelynek címe:

## **2. Az útkereső Szondi**

Szondi elmélete előnyös fogadtatásra talált, és ez sokban segítette személyes karrierjét is: az endokrinológus Szondit 1927-ben kinevezték a Gyógypedagógiai Kutatólaboratórium vezetőjének. Itt családfák szerkesztésével, örökléstani és endokrinológiai kutatásokkal foglalkozott, de érdeklődése egyre inkább a pszichoanalízis felé fordult. Felfigyelt a neurotikusok családfájának egyes törvényszerűségeire, és kezdte foglalkoztatni a sorselemzés. Iskolaalapítónak számított, mindenki a tanítványa akart lenni. Szondi megszállottként dolgozott, és ugyanezt várta el tanítványaitól, akik között olyanok voltak, mint Kardos Lajos, Mérei Ferenc és felesége, György Júlia, Binét Ágnes és Kozmutza Flóra, József Attila pszichológusa. Úgy tűnt, hogy Szondi megtalálta életútját, és ezen az úton már csak végig kell mennie.

De közbejött a második világháború és Hitler. Szondit – zsidó lévén – 1941-ben megfosztották katedrájától, elbocsájtották tanári állásából, többé nem praktizálhatott. Néhány korábbi betegével

illegálisan foglalkozott, de mindenképpen új utat kellett keresnie, mert a beindult deportálások miatt megjelent egy fenyegető út, amelynek vége a megsemmisítő táborba vezetett. Szondi ekkor alkalmazta önmagára saját elméletét: kezébe vette sorsát és döntött. De előbb egy kis kitérőt kell tennünk.

Egy zseniális szervező, kicsit talán szélhámosnak is nevezhető férfi: Kasztner Rezső talált néhány korrupt náci tisztet, és megszervezte, hogy a leggazdagabb zsidó családok, teljes vagyonuk átadása után kivándorolhassanak Svájcba. Ez tökéletes lehetetlenségnek tűnt, Kasztner azonban még a lehetetlent is képes volt megkerülni. Több neves tudóst és művészt, akiknek nem volt vagyonuk, úgy menekített meg, hogy beígérte németeknek: amikor a menekülők vonata a svájci határhoz érkezik, az amerikaiak minden egyes vagyonnal nem rendelkező zsidóért egy-egy teherautót szállítanak Hitlernek. Ez utóbbi volt a szélhámosság, ugyanis erről az amerikaiak nem is tudtak. De lebukásra nem került sor, mert a menekülőket nem a Svájci határra, hanem Bergen-Belsenbe vitték.

Szondi 48 órát kapott, hogy döntsön: válassza a kockázatos menekülés útját, vagy maradjon és próbáljon elbújni a deportálás elől. Választott, felszállt a vonatra, majd leszállt róla Bergen-Belsenben, amely még nem a megsemmisítő tábor volt, csupán egy közbeeső állomás a megsemmisítő táborhoz vezető úton. Ott pedig folytatta saját útját: az érdeklődő foglyok számára előadásokat tartott a sorsanalízisről. Végül bebizonyosodott, hogy helyesen döntött, mert az amerikai katonák előbb értek Bergen-Belsenbe, mint azok a vonatok, amelyeknek a táborban összezsúfolt embereket a megsemmisítő táborba vitték volna.

### **3. Szondi, aki kezébe vette sorsát**

A felszabadulást követően a legtöbb túlélő visszatért hazájába, de Szondi nem kívánt többé Magyarországon élni, és Svájcban akart letelepedni. Ez ismét az útját kereső, a sorsát kézben tartó ember választása volt. Választását azonban nem volt könnyű megvalósítani, ui. Svájc nem fogadott be menekülteket. Szondival azonban kivételt tettek, és ebben (állítólag) szerepe volt Jungnak, aki svájci állampolgár lévén tárgyalt a bevándorlási hatóságokkal.

Szondi hamar magára talált, és mintha elfelejtette volna a traumát, dolgozott. Munkamániás volt, megszállottan hitt elméletében. Ismét kialakult körülötte a „csapat”. 1961-ben, egy gyógyult páciens édesanyjának ajándékából Zürichben létrehozta a Szondi Alapítvány Intézetét. Előbb a Sorbonne, majd a Leoveni Katolikus Egyetem fogadta díszdoktorává. Mintegy húsz könyvet publikált, de Magyarországon 1982-ig valamennyi műve tiltó-listán szerepelt. Szondi ennek ellenére kötődött Magyarországhoz, de deportálása óta csak egykori tanítványait volt hajlandó fogadni.

Eközben itthon, az ELTE-n, a tiltás ellenére már évek óta tanították a Szondi-tesztet. Az akkori diktatúra fellazulásával a múlt század nyolcvanas éveinek legelején már az a lehetőség is felmerült, hogy az egyetem engedélyt kaphatna egy a Szondi-jegyzet kiadására. Én ekkor voltam analízisben Hermann Imrénél, és őt kértem meg, hogy próbáljon közbejárni az érdekünkben. Biztatására levelet írtam Szondinak, amelyben hivatkoztam Hermannra. Meglepetésként ért, hogy Szondi szinte azonnal válaszolt, és beleegyezett a jegyzet kiadásába azzal a feltétellel, hogy a kéziratot ő maga lektorálja. 1981-ben hozzákezdtem a munkához, Szondi ekkor már közel járt a kilencvenedik évéhez. Látása nagyon megromlott, de töretlenül dolgozott a kézironon, amit végül felesége, Szondi Lili olvasott fel, és leírta férje megjegyzéseit. Szondi 1986 januárjában elhunyt, felesége pedig fél évvel később követte férjét.

**„Sors vagy életút?”** – ez volt előadásom címe, de mivel zárhatom mindazt, amit elmondtam? Talán azzal, hogy a „vagy” szócska helyére egyenlőségi jelet teszek, azaz a sors az ember által választott életút. Életünk egy biológiai folyamat: megszületünk, szaporodunk, meghalunk. Ez az út attól válik sorssá és életúttá, amivel képesek vagyunk ezt a folyamatot megtölteni. Mindennel, amivel szeretnénk, szinte soha sem sikerül, de jó esetben útjelző táblákat helyezhetünk el az utánunk érkezők részére. Fogadják hát meg Szondi tanácsát: „Vedd kezébe sorsodat!” –és válasszanak önmaguknak egy megfelelő életutat. Kívánom, hogy ezen a választott úton eredményesen haladjanak előre, és útközben érezzék jól magukat!

---

[1] Hagyatékában rábukkantak ugyan egy ötödik ösztönkör vázlatára, ezt azonban tesztjébe már nem vette be.

[2] Tudomásom szerint Rákosi Mátyás egy alkalommal Illyés Gyulánéval (Kozmutza Flórával) folytatott beszélgetés során annyira hiteltelennek nevezte a Rorschach-tesztet, hogy arra is hajlandó volt, hogy Illyés Gyuláné elvégezze vele a felvételt, ezzel is bizonyítva, hogy az eljárás hiteltelen.